

Visszatekintés az iskolákra – térben és időben

Forray R. Katalin –
Kozma Tamás: Az iskola
térben, időben.
Új Mandátum
Könyvkiadó, 2011.
Budapest

Az igényes kivitelű könyv íróit nem kell bemutatni az oktatásban jártas szakembereknek, de a pedagógia iránt érdeklődő egyetemistáknak sem. A témát kevésbé ismerő olvasóközönség számára azonban hasznos lehet egy rövid ismertető.

Forray R. Katalin 1981-től az Oktatáskutató Intézet munkatársaként, főmunkatársaként, majd tanácsadójaként vett részt számos tudományos kutatásban, a Művelődési Minisztérium Művelődéspolitikai Főosztály főmunkatársaként, később az MKM Kisebbségi Főosztály, majd a Tudományos Ügyek Főosztálya vezetőjeként szerzett széles rálátást az oktatáspolitikai területére. Az 1990-es évek második felétől a Pécsi Tudományegyetemen oktatva és kutatva, új alapokra helyezte a Neveléstudományi Intézet tevékenységét és ezzel a pécsi tanárképzés helyzetét, nem mellékesen megszervezte azt a Romológia és Nevelésszociológia Tanszéket, amely nemcsak hazánkban egyedülálló, de nemzetközi viszonylatban is a cigányság kutatásának és az ezzel kapcsolatos ismeretek felsőfokú oktatásának jelentős terepe.

Kozma Tamás, a Debreceni Egyetem Bölcsészkarának professzora, korábban (1980–2000) az Oktatáskutató Intézet, az MTA Szociológiai Intézet és az MTA Pedagógiai Kutató Csoport munkatársaként, előtte pedig gyakorló pedagógusként szerzett ismereteket és kutatói tapasztalatokat az oktatási rendszerről.

A kutatópáros életpályája számos ponton összefonódik. Munkatársak, tanártársak, kutatótársak, lakótársak s legutóbbi években – társak. E szerteágazó és újra-újra összeérő kapcsolatrendszer szellemi terméke a megjelent munka. Már-már életműnek nevezhető a kutatói, publikációs és tanári tevékenységük közös eredményeiből született válogatás.

A Forray–Kozma szerzőpáros tanulmánykötete nem véletlenül kezdődik előszó helyett a *Visszatekintés* című

írással. Ebből, de különösen a szerkesztő, Bíró Zsuzsanna Hanna utószavából kiderül, hogy a szöveggyűjtemény lenyomata annak a sajátos politikai klímának, amelyben az írások megszülettek – egészen pontosan a Kádár-korszak kordokumentumairól van szó. Az irodalomjegyzékkel kiegészített tanulmányok ugyanakkor mérföldkövei két kiemelkedő szakmai életútnak is. A Kádár-korszak utolsó két évtizedébe, a '70-es és '80-as évek politikai közegébe kap betekintést az olvasó. Abban a szellemi közegben kell értelmezni az olvasottakat, amikor a politikai, ideológiai erőteret a „támogatott”, a „tűrt” és a „tiltott” kategóriák hatották át, s ez az erőter határozta meg a társadalompolitikai, oktatáspolitikai cselekvést és a tudományos kutatások, publikációk világát, irányait, nyelvezetét is – írja a szerkesztő. Ezen irányjelzők között keresték és találták meg szerzőink is a maguk útját és vizsgálati területeiket. Érdekes kalandra indul tehát az olvasó.

A logikus szerkesztői koncepció révén kronologikus rendben követhető nyomon egyrészt a szerzők elméleti és empirikus munkássága, másrészt a tudományos kutatói és oktatáspolitikai szakértői szerepek összehangolási kísérlete. A kötet írásai egy-egy jól elhatárolható korszak termékei, ilyen formában dokumentumai annak a korszaknak, melyben születtek. Megjelennek azok a kutatások, elméleti konstrukciók, amelyek már inkább a rendszerváltás után hatottak termékenyen az oktatáspolitikára, de még inkább az oktatásszociológiai, sőt a pedagógiai kutatások meghatározó területeire.

A megjelenés óta eltelt évtizedek távlatában azonban már van egy kis történelmi rálátásunk az akkori kor politikájára, döntéshozatalára, s ha nem is teljesen tiszta még ez a kép, az értékítélet, mégis könnyebb a kritikai gondolkodás górcsőven át nézni az akkori tervezési-irányítási folyamatokat, s könnyebb így olvasni a kötet írásait. Olvasmányos gondolkodtató élmény azon olvasóknak, akik éltek és tapasztaltak az írások születésének idején. Könnyebben értelmezik azt a keretet, amelyen belül élnek e munkák, s könnyebben eltöprenghetnek azon, vajon mi valósult meg azokból a javaslatokból, koncepciókból, amelyeket az oktatáskutatók akkor megfogalmaztak, s mi nem. S ami megvalósult, a jelen ismereteinek birtokában, helyes irányt képviselt-e. De hasznos olvasmányélményt jelenthet a mű azoknak is, akik nem éltek még ekkor. Nekik korrajzok ezek a publikációk, kortörténelmi dokumentumok, és sokat megtudhatnak belőle. Számukra ad talán leginkább támpontot és segítséget az értelmezéshez az, hogy a szerzők az egyes fejezetek végére magyarázó, értelmező összefoglalókat írtak, irányítva a továbbgondolás lehetőségét, de nem szűkítve az értelmezési keretet, szabad utat engedve az olvasói újra- és átértelmezésnek.

A *Művelődési városközpontok* című tanulmányban azoknak a kutatásoknak a tapasztalatait ismerhetjük meg, amelyeket a köznevelés távlati fejlesztési stratégiájának kidolgozását megalapozandó végeztek 1978 és 1980 között. A művelődés területi különbségeit elemezve tipizálták az egymástól jellegzetesen eltérő kulturális fejlettségű körzeteit az országnak, s így a fejlett városi vonzáskörzeteket, az egyoldalúan iparosodott körzetek szakképző bázisait, a mezővárosi típusú művelődési városközpontokat, az aprófalvas körzetek integrált középiskolai rendszerét, a nagyfalvas területek koordinált középfokú oktatását és az agglomerációs körzetekben megfigyelhető kulturális ellátást különítették el, felvázolva a további

fejlesztés szükségességét és irányait. A kategóriák megismerése érdekes élmény az olvasónak, aki tanárként vagy diákként átélte a középfokú oktatás tömegesülésének folyamatát a hetvenes évek Magyarországon, hogy az akkor ismert iskolák, lakóhelyek mely típusba tartozhattak, s az akkor feltárt problémák változtak-e, s milyen eredményt hoztak a javasolt irányok.

E megkezdett gondolati medret követi *Az oktatás távlati fejlesztése Budapesten* című írás, amely a főváros oktatásfejlesztési irányelveit megalapozó kutatások főbb eredményeit adja közre, elsősorban a középfokra fókuszálva, mivel a kutatók szakmai meggyőződése volt, hogy a rákövetkező évtizedekben a hazai oktatás javításának ez kell legyen a fő iránya. Megismerhetjük Budapest városrészeinek eltéréseit az iskolázási igények és a továbbtanulási tendenciák tükrében, foglalkoznak a szerzők a szelekciós mechanizmusokkal, a kivívó területi aránytalanságokkal, s ezek mérséklésére tesznek javaslatokat. Ismét a jelen helyzetet ismerő olvasó feladata lesz megválaszolni: Mi valósult meg azokból? Elérték-e a javaslatok a célt?

Az Oktatástervezés megyei szinten címet viselő írás egy esettanulmány. Az oktatáskutatásoknak arra a funkciójára mutat rá, hogy egyrészt, az igazgatási döntések megszületését segítik elő, másrészt e döntések tervezett és nem tervezett hatásait tárhatják fel. Egy Komárom megyei hatásvizsgálat lépésein keresztül tárul az olvasó elé a folyamat.

A területi kutatások kibontakozása című egység azt a folyamatot mutatja be, melynek során az 1960-as évektől fellendülő empirikus szociológiai és pedagógiai kutatások egyre erősebb területi aspektust kapva, az oktatásügyben is meghatározóbb szerephez jutnak. Ezen kutatások módszertani problematikáját, korlátait, jelzőszámait, az ökológiai szemlélet jelentőségét, a hatóságok döntési mechanizmusait és a lakosság oktatással kapcsolatos magatartásmintáit, a helyi oktatási döntésekben való részvételét egyaránt érinti a gondolati ív.

Ez utóbbi irányt viszi tovább a következő írás, a lakossági érdekérvényesítés terepeit vizsgálva. Hogyan jelenik meg a lakossági érdek az oktatásban, az állampolgári érdek a politológiában? Ki uralja az iskolát? A nyugati oktatásszociológiai szakirodalom állásfoglalásait mutatják be a szerzők. Majd ennek az elvi megközelítésnek az alapján boncolgatják az 1980-as évek Magyarországon mutatkozó „nem tervezett” lakossági folyamatok hatásait (lakótelep-építések, a népességmozgás tendenciái, az alapfokú iskoláztatás hiányterületei) az oktatási ellátórendszerre. Ismét egy konkrét példán (Komárom megye) keresztül ismerhetjük meg a vándorlás és az iskolák világának összefüggéseit. Ezek után a középfokú oktatás problematikájába engednek bepillantást a szerzők: a lakossági érdekek megjelenése, a keresett szakmák/hiányterületek/túljelentkezések problémaköre, a pályaválasztási érdekérvényesítés témáin át vezetik az olvasót, majd a korabeli felsőoktatás „taktikáit” veszik sorra abban az időszakban, amikor az oktatási expanzió kezdi elérni a felsőoktatás területét, a bekerülés tömegesedésének igénye jelenik meg. Mik ezek a taktikák? Hogyan reagál a felsőoktatás a növekvő igényekre, a túljelentkezésre? Milyen demográfiai folyamatok és területi eltérések állnak a háttérben? Választ kapunk az anyagot elolvasva.

Az *oktatás fejlesztési koncepciója* cím magáért beszél. A közoktatás szerkezetét és hálózatát, az alap- és középfokú képzés fejlesztési elveit tekintik át röviden az írók, a tanulmány nagyobb részét a felsőoktatás helyzetének bemutatására szánva.

Társadalmi hatások és iskolahálózat címet viseli a következő egység. Benne az iskolahálózat átalakulásának hatásmechanizmusait, a hatvanas és a hetvenes évek iskolakörzetesítéseinek jelenségét vizsgálják a kutatók. Hogy függ össze a helyi lakosság iskolázottsága és az iskolakörzetesítés? Tényleg ott, ahol magasabb az iskolázottsági mutató, hatékonyabban sikerült megmenteni a saját intézményeket, és kivonni őket a körzetesítés folyamatából? Milyen társadalmi háttere és beágyazottsága lehet az iskolák rehabilitálásának? Az országos adatbázisok és az esettanulmányok alapján ismerhetjük meg az időszak tanulságait.

Hány plusz hány? – teszi fel a kérdést a szerzőpáros, utalva a rendszerváltás után megindult oktatási szerkezetváltás vitáira a középiskolákról. Megismerjük a korszak szerkezetátalakítási irányainak: a 8+4, a 10+2, a 6+6, a 9+3 elképzeléseknek a realitását, problémáit, külön kitérve a tankötelezettségre és annak teljesíthetőségére, a választás korévére, a középfok befogadóképességére és kibocsátó teljesítményére, a szakképzés és munkába állás kérdésére.

A pályaválasztás területi vizsgálata során elsőként a téma megközelítésének lehetőségeit és korlátait ismerhetjük meg, majd a terepekbe, módszerekbe és az adatfeldolgozó folyamatába kapunk betekintést.

A *Tanulási szándékok – elhelyezkedési lehetőségek* című fejezet történetiségében vizsgálja az iskolázottság és a munkanélküliség – munkába állási lehetőségek összefüggését globálisan és hazai viszonylatban is. A demográfiai helyzet alakulása, a területi egyenlőtlenségek és az oktatási rendszer egymásra hatásai adják az írás vezérfonalát.

A *fejlesztés térségi változatai* című tanulmány azokat a regionális változásokat tekinti át, amelyek 1990 és 1997 között következtek be az iskolázottságban, s e regionális változások tükrében olyan térségeket határoz meg, amelyek a vizsgált időszakban az átlagostól eltérően „viselkedtek”. E térségekben az oktatáspolitikai beavatkozását látják szükségesnek a szerzők. Jellemzően az aprófalvas problematikát, a mezővárosi, a nagyfalvas térségek helyzetét és a határmentiség kérdéskörét nevezve ki egy-egy fő vizsgálati irányként. Rámutatnak az oktatáspolitikai szerepére e beavatkozási térségekben, kitörési pontokat keresnek és javasolnak.

Az utolsó szerkezeti egységben zárják a szerzők azt a történeti utat, amelyet a '70-es évek kutatásaitól kiindulva a rendszerváltás környékének oktatási problematikájára reflektáló vizsgálatokon át a kétezres évek elejének írásaiig megtesznek. A *Felnöttek a felsőoktatásban* című írás már ez utóbbi körbe tartozik, intézményi esettanulmányok segítségével elemzi, hogyan alakítja át a hagyományos felsőfokú képzést a felnöttek megjelenése az oktatási piacon, a felnőttoktatás iránti megnövekedett igény. Hallgatói csoportokat igyekeznek körvonalazni a kutatók, s megkeresni az igényeikre adható egyetemstratégiai és felsőoktatás-pedagógiai válaszokat.

A művet angol nyelvű összefoglaló és a tanulmányok eredeti megjelenésének jegyzéke teszi teljessé.

Ahogy a szerzők fogalmazznak: a kötetben érintett évtizedek „közösen megtett szakmai-tudományos útját aligha lehet szubjektivitás nélkül áttekinteni.” Nem is erre törekedtek, hanem, hogy megmutassák a hazai társadalomkutató, a hazai oktatáskutató azon dilemmáit, amelyeket a múltból magával hozott, s amelyek ma is élnek és hatnak e szakmai közegben.

Az ökológiai szemléletű oktatáskutatás iránt érdeklődőknek ajánlható gyűjteményt nemcsak szakembereknek, de a téma iránt érdeklődő nagyközönségnek is javasolhatjuk, ám minden bizonnyal hasznos forrása lehet a felsőoktatás pedagógusképző diskurzusainak, s a neveléstudományokkal foglalkozó doktoranduszok is haszonnal forgathatják.

Cserti Csapó Tibor